

Egyesületében mintegy három év előtt mestere fölött tartott. Ezen a beszéden keresztül mélyen beláthattunk a tanítvány lelkébe is. Szavai sugározták felénk a hálás rajongást a mester iránt, a tudományért való őszinte lelkesedést és végül az ő izzó, kemény magyarságát. Zengő magyar nyelven, tisztán gördülő ékes mondatokban tárta elénk súlyos mondanivalóit. Valamennyiünket magával ragadott. Tudományos munkáiból ugyanez a becsületesség, gondosság, gondolkozásbeli fegyelmezettség tárul elénk. Klinikai észleléseiben tárgyilagos módon távoltage magát a könnyelmű hipotézisektől, laboratóriumi kutatásai alkalmával higgadt kritikával ítéli meg a tényeket és nem hódol be a divatos áramlatoknak. Az elmebetegek gerincvelő-folyadékának erjesztő hatásait vizsgálva, ezen a téren úttörő munkát végez, amelyet a külföldi irodalom is, élén a jeles hamburgi serologussal, K a f f k á v a l, teljes mértékben méltányol. Az elmekörtant egyéni felfogása értelmében tanította és kedvelt tanítványának, Nyirő Gyulának a segédkezése mellett megírta hatalmas tankönyvét. Ez a könyv nemcsak a kezdők számára nélkülözhetetlen tárháza a szakismereteknek, hanem a szakember is állandóan útbagazítást meríthet belőle. Igazi írásművészettel világítja meg a legbonyolultabb kérdéseket is és biztos nyelvérzéssel talál jellemző magyar műszavakat az eddig használt idegen kifejezések helyett.

Sajnos, nem tudta megérni; hogy az a tudományos ág, amelyet oly magas szinten tartott, az új székhelyen is megfelelő hajlékot kapjon. Alig bocsátotta származására kedvelt tanítványait, Nyirő Gyulát és Stüef Sándort, máris utólérte őt a magyar sors. A sokat hányódott kolozsvári egyetem annyi jeles tanárának sorsa. Derékba tört a sudár magyar fa. Hódoló kegyelettel, soha nem felejtő elismeréssel hajtsuk meg zászlónkat nemes emléke előtt . . .

(Szeged.)

Miskolczy Dezső.

IRÁNYELVEK A MAGYAR TÖRTÉNELEM TANULMÁNYOZÁSÁNÁL.

Részlet a szerzőnek a szegedi egyetemen tartott székfoglaló előadásából.

Megsokszorozva érzem a reám váró feladat súlyát.

Nemzetünknek több, mint ezeréves történetét kell áttanulmányoznom és megismertetnem, tehát óriási időszakot, amellyel gazdag irodalom is foglalkozik. A fő nehézséget még sem a stúdiumnak a gyarló ember számára szinte végtelen terjedelme jelenti, hanem az a helyzet, amelyben ma a történettudomány világszerte van s amely röviden úgy jellemezhető, hogy a történeti érdeklődés a minimálisra csökkent. A gondolkozó emberiség nagyobb fele nem érzi ugyan azt az abszolút megvetést a *historizmus* iránt, amelyet oly maró gúnnyal évtizedekkel előbb Nietzsche fejezett ki; ennek a tartózkodásnak az oka azonban a legteljesebb közöny, amely még a gyűlöletnél is lealázóbb. Ez a közöny pedig a történetírókat és történettanárokat állandóan bénítja munkájában, mert sok energiába kerül leküzdeni a lehangoló érzést, amelyet annak tudata okoz, hogy a legjobb szándékú fáradozásnak sem lehet meg az eredménye, mert hiányzik a kellő rezonancia.

Bár az általános érdeklődésnek ez a megcsökkenése már magában is hanyatlás, kulturális visszaesés jele, minthogy annak a tükörnek az eldobását jelenti, amelyből nemzetünk gondolkozásmódja és lelkiélete megismerhető, az *ahis-*

*torizmus**) káros következményeire a legmegdöbbentőbb erővel mégis az orosz bolsevizmus mutatott rá. Természetesen negative. „Pusztítsátok el a történelmet!” — hangzott a mai Oroszország megalapítójának, Leninnek a parancsa s ez az utasítás elárulja, hogy a bolsevizmus a maga legfőbb lelki akadályát a történelmi kultúrában látja. Tudja jól, hogy ha a ma élő generáció lelkéből sikerül kitépnie a múltat, akkor olyan anyagot kap kezei közé, amelyet már tettszése szerint formálhat át és használhat fel céljai eléréséhez. A kommunista világnézetnek Oroszország határain túli továbbterjedése arra int bennünket, hogy nem szabad közömbösen szemlélnünk, mint csökken egyre jobban korunknak történelmi érdeklődése. A közönyösség a bolsevizmus előretörését könnyíti meg, viszont a történelmi gondolkozás elmélyítése gátat emel az ázsiai áradattal szemben. A *historizmus* ápolása tehát műveltségünk megvédésével, megőrzésével azonos s amikor a múltat tanulmányozzuk, akkor azzal a proletár-világnézettel is harcolunk, amely mindent elsepréssel, alacsony színvonalú nivellálással fenyeget.

Ily veszélyek között és nagy feladatok elé állítva rendkívül fontos, hogy történettudományunk megtalálja annak a módját, hogy a történelmi érdeklődés megsokszorozódjék. Ehhez az első lépés az *ahistorizmust* előidéző okok megszüntetése lehet. Minthogy az általános közöny csak szimptomája a súlyos válságnak, a *historizmus* krízisének, a legközvetlenebb okok gyanánt megjelölhető specializmussal, tradicionalizmussal és relativizmussal kell foglalkoznunk.

*

A specializmus káros hatása abban jelentkezett, hogy a történelmi metodikának csaknem természettudományi exaktségűvé válásával történetíróvá és tanárrá lehetett mindenki, akiben még a legcsekélyebb mértékben sem volt meg a hozzávaló tehetség és hajlam. Ezek kezében a tudomány közönséges mesterség lett. Elsajátítva a módszertan utasításait, bárki írhatott monografiákat. A kivitelben nem is volt hiba, a kiindulópontonál, a téma megválasztásánál azonban kiütközött a rátermettség hiánya. Oly kérdéseket, problémákat választottak ki feldolgozásuk tárgyául, amelyek egyrészt általános ismereteinket semmivel sem vitték előbbre, másrészt nem is érdemelték meg, hogy a jótékony feledésből kiássák őket. A sok felesleges, jelentéktelen részletkérdés bőbeszédű feldolgozása valóban joggal rettenthette vissza a nagyközönséget attól, hogy olyan munkák olvasásával töltse idejét, amelyek élettelen adathalmazokkal semmi tanulságot sem nyújtanak. E baj orvossága igen egyszerű. A szelekció szigorításával könnyen eltávolíthatók azok, akiknek a történettanári pályára lépése nem kívánatos, a disszertáció és a szakdolgozati témák bizonyos átgondolt terv szerinti megállapításával pedig — amint az egyetemünkön régóta szokásos — a tudósjelöltek érdeklődése azonnal helyes

*) A *historizmus* és *ahistorizmus* műszavakat a szerző közkeletű, tágabb jelentésükben használja („történelem-kultusz”, „szakítás a múlttal”). Meg kell azonban említenünk, hogy van e szavaknak más színezetű jelentése is, épen a történelmi (irodalmi, nyelvészeti) tudományok, tehát a múlt tanulmányozását kultiváló diszciplínák keretein belül. Itt a huszadik században érvényre jutó szellemtudományi fölfogás — amelyet maga a szerző is képvisel — szembehelyezkedik a pozitivistá, tulzóan historizáló szellemmel (v. ö. erről Kornis Gyula, *Történetfilozófia*, 1924: 213), amely a múlt jelenségeinek megértését a „fejlődés”, a történelmi kauzalitás és egymásutániság ismerete alapján képzelte el. Ezzel a fölfogással szemben egy *ahistorikus* irányzat a történelmi megismerésben nagyobb szerepet juttat a szinkronisztikus-intuitív, egységbenlátó szemléletnek. Ez az irány nem más, mint a „történelemfölötti múlt-szemlélet” *ahistorizmusa*, amely természetesen nem azonos a mindenképpen káros „történelem-nélkültség” vagy „multellenesség” *ahistorizmusával*. Az előbbi értelemben vett *ahistorizmus* igen termékeny megújodási szempontja és módszere magának a történettudománynak. Szerk.

irányba terelhető. Katedrám becsületbeli kötelességének tartom, hogy egyetemünk hagyományainak és jelenlegi hivatásának megfelelően szemináriumunk munkálkodásunk tárgya első sorban az Alföld és Erdély története legyen. Tartozunk ezzel az elveszített Erdélynek, amelynek múltjával az ott maradt magyarság a nehéz kulturális és gazdasági elnyomás súlya alatt nem foglalkozhat elég intenzíven, de ugyanúgy tartozunk az Alföldnek is, amelynek népiségtörténete mindmáig megíratlan. Minthogy mindkét területnek újabbkori XVIII—XIX. sz.-i történetéből választanám ki a témákat, eggyel több valószínűséggel remélhető a kapcsolat megtalálása a nagyközönséggel. A mai nehéz idők hangulatához is jobban illik, hogy ne az önálló erdélyi fejedelemség nagypolitikai terveivel foglalkozzunk, hanem azzal a hanyatló korrall, amely a magyarság etnikai erőinek csökkenését és a román terjeszkedés fokozatos gyorsaságát látta.

A második ok, a *tradicionalizmus*, szintén kiküszöbölhető. A történelem nem egy tekintetben volt a háború előtt a szabad fejlődést gátló teher. Az úgynevezett liberális korszak magyar történetírása ugyanis egyoldalú államszemléletével a múltban mindenképen csak államunk épületét látta, sokszor díszesebbnek és nagyobbak is, mint amilyen a valóságban volt, de nem törődött az állam alapját képező társadalom életével. Ennek az egyoldalúságnak az lett a következménye, hogy amikor a világháború és a forradalmak elének dobták a nemzetiségi kérdés súlyos problémáit, közvéleményünk megzavarodva, tanácstalanul állott, mert történetírók műveiből soha sem sejtette, hogy e problémák ily vésteljesekké lehetnek. Közvéleményünk joggal fordult el ekkor attól a történetírástól, amely éppen a legfőbb veszély pillanatában hagyta cserben. Szerencsére a társadalom- és nemzetiségtörténeti szempontok ma már a kutatás központjában vannak, lassankint át is alakítják ismereteinket és így remélhetjük, hogy ismét a történelem lesz közvéleményünk biztos iránymutatója. De egyébként is, a történelem felelevenítése nem jelent feltétlenül túlzó tradicionalizmust. A magyar történelem éppen nem elavult emlékek tárháza; merész újítások, nagykonceptiójú, nemzetmentő vállalkozások, heroikus erőfeszítések váltakoznak benne s ezek emléke — hogy csak Szent István és Hunyady Mátyás példáit említsem — mai, nem egy vonatkozásban retrográd korunkat sikerrel lendítheti előre.

A harmadik tényezőt, a *relativizmust*, mi magyarok nem sorozhatjuk a historizmus válságának okai közé. Szellemi életünk még nem differenciálódott annyira, mint Nyugaton. Nálunk még nem sokat tűnődtek az emberek azon, hogy az egymást követő korok mindegyikéről, tehát pl. középkorról, reneszánszról, reformációról, ellenreformációról stb. teljes és önmagukban egyformán önálló képek rajzolhatók meg, oly képek, amelyek minden korszakban egyaránt értéket mutatnak. Nálunk nem érzi még a nagyközönség annak jelentését, hogy a történelem ily felfogása a vallás, az etika és a jogrendszer terén is mutat ki olyan eltűnő, változó értéket, mint akár a művészi stílusokban. Nem érzi pedig azért, mert ily módon még nem is festettek meg előtte korokat. A helyes relativizmustól nincs okunk félni, t. i. akkor nem, ha eleve törekszünk biztos értékkelő vezérirányra szert tenni, amely egységes értékmérőnk lehet. Ennek birtokában kétely nélkül alkalmazhatjuk a külföldön már általánosan elfogadott azon szellemtörténeti módszert a magyar múlt tanulmányozásához, amelytől inkább öntudatlanul, főként azért idegenkednek némelyek, mert félnek, hogy bizonyos értékek elveszítik abszolút súlyukat és csak relatív jelentőségüket tartják meg.

Mint ismeretes, ez a szellemtörténeti felőgás azt vallja, hogy nemcsak a művészi stílusok, tehát pl. a gótika vagy a barokk, nyúlnak vissza szellemi, világnézeti talajba, hanem azt is bizonyítja, hogy nincs külön gazdasági élet, alkotmány, irodalom, tudomány, jogélet, amelyek maguktól keletkeznének és önálló életet élnének, hanem mindezek az emberi szellem tevékenységének megnyilvánulási területei. Vagyis az emberi lélek, a szellem nyilatkozik meg a gazdasági fölfogásban, ez teremt előbb eszményt államról, társadalomról s építi azután azokat fel s ugyanez keres kifejeződést művészetben, irodalomban, tudományban egyaránt. A történetírásnak ez az új, modern iránya alkalmas arra, hogy segítségével ne csak új szempontú rekonstrukciót kíséreljünk meg, hanem hogy a mai ember érdeklődését kielégítő előadásával a történeti gondolkozást elmélyítsük s a *historizmust* kulturális életünkben játszott régi jelentőségű szerepéhez visszajuttassuk. Természetes, hogy ha e módszer követelményeinek eleget óhajtunk tenni, akkor többé nem elégedhetünk meg a politikai történelem eseményeinek regisztrálásával, az események okainak száraz egymáshoz fűzésével, hanem arra kell törekednünk, hogy a történelemből a magyarság világnézet-változásait állapítsuk meg, azaz, hogy történelmünket ily módon mint a magyar szellem alkotását, megnyilvánulási formáját fogjuk fel.

*

A szellemtörténeti módszer alkalmazása azt fogja mutatni, hogy műveltségünk ezer év óta a nyugati kulturális élet része volt ugyan, de viszont abban nem olvadt fel teljesen, mint a magyar lélek is mindenkor, minden idegen hatás dacára, megőrizte sajátos egyéni jellegét. Az új világnézetek ugyanis nem nálunk alakulnak ki, hanem tőlünk nyugatabbra s hozzánk csak mint kész eredmények jutnak el. Lehet, hogy ez a régóta ismert tény az új fogalmazásban még lehangolóbban fog hatni, mint eddig; az a tudat talán leverő is lesz, hogy kevés pozitívummal járultunk hozzá a Nyugat szellemi életének gazdagításához, de viszont ellensúly gyanánt mindig hangoztathatjuk, hogy a XIX. század közepéig kelet és délkelet felé a magyar volt a legtávolibb nép, amely reagált a szellemi áramlatokra, ellenben a balkáni népeknél azok talajra nem találtak.

A világnézet-változásoknak részletes vizsgálata ismét az eddiginél pontosabban és érthetőbben fogja feltárni azt az örök küzdelmet, amely a Régi és az Új között egy évezreden keresztül folyt. Nálunk a külföldről jövő új világnézet mindig régi, az előző korból maradt állapotokat talál, oly gazdasági berendezkedéseket és társadalmi struktúrát, továbbá lelki diszpozíciót, amelyek Nyugaton már túlhaladott fejlődési fokot jelentettek, amiből — mint legjobbaink élete bizonyítja — sok tragikus összeütközés származott. Az új szellemi áramlat tehát más reális körülmények közé jut, mint amilyenek között Nyugaton kifejlődött s ezért hatása is más lesz. Közismert példa gyanánt a francia forradalom korát említhetem fel. A nagy forradalom szabadság-egyenlőség-ideológiája, amely ott a harmadik rend, a polgárság műve volt, hozzánk is eljut, csakhogy nálunk a polgárságra semmi hatást sem gyakorol; nálunk a polgárság nincs abban a lelki állapotban és nem él oly körülmények között, hogy a döntő szerep kivívásában a francia példát követhetné. A forradalmi jelszavakat a birtokos köznemesség használja fel a maga túlsúlyának biztosítására s követeli az egyenlőséget az arisztokráciával, a szabadságot pedig — éppen nem polgári, hanem régi rendi értelemben — az uralkodóházzal szemben.

Egy másik példát a XIV. sz. történetéből említhetnek fel. Ez a korszak

Nyugaton már a kezdődő reneszánsz ideje, nálunk ellenben még a gótika kora. Nálunk a megelőző században, mely nyugaton a gótika fénykora, alig van nyoma a gótikus építészetnek, úgy hogy a művészi stílus terén szinte egy egész évszázaddal később kezdődik fejlődésünk. De ugyanez állapítható meg a társadalmi fejlődés terén is. A XIV. században nálunk a scholasztika nagy rendszerezőjének, Aquinói Szt. Tamásnak a társadalomszemlélete az uralkodó, ez konzerválja a XIII. századi állapotokat s ennek következtében a társadalom különböző csoportjai a kor architektónikus gondolkodásának megfelelően mint egy felfelé szökő gótikus templom részei, lépcsőzetesen egymás fölé helyezkednek, mindegyik beleillesztve a nagy egészbe, amelynek mozdíthatatlan részei. Nálunk a XIV. század az a korszak, amely a társadalmat nagy egységbe szigorúan, szinte mereven kapcsolja össze. A legsőbb társadalmi réteg, a jobbágyság jelentős része a földhöz van kötve, súlyos anyagi szolgáltatások terhelik és helyzete csak a XIV. század végén változik meg, fordul jobbra, amikor a gótikus világnézet helyet ad egy újabbnak. Jellemző, hogy amíg IV. Kelemen pápa 1266-ban a természetijognak az emberi jogokat védő szellemében így írt: „Minden ember egyformán születik, egy ég alatt egy levegőt szív; meztelenül jön a földre, meztelenül távozik; ebben nincs különbség szabad és szolga, szegény és gazdag, pór és király közt; az isteni kegyelem nem tesz különbséget nagy és kicsiny, szabad és szolga közt“, addig ugyanez a felfogás nálunk csak 1397-ben tűnik elő. Zsigmond ekkor éppen abban az oklevelében, amellyel a jobbágyság addig megkötött rétegének mozgását szabaddá tette, szabadköltözését biztosította, arra hivatkozik, hogy ennek azért kell így történnie, mert minden ember a természettől fogva szabad, hiszen valamenynyien az első emberpártól származunk.

Mint e példából is kitűnik, bizonyos időbeli eltolódás konstatálható a magyar és az általános európai fejlődés között. Az új világnézetek első hatásai ugyan szinte egyidejűleg jelentkeznek — pl. az újonnan alakult szerzetesrendek nálunk is azonnal elterjednek, vagy magyar keresztesháború is szerveződik — ezek a hatások azonban csak a legfelső rétegeket érintik, magát a társadalmat azonban még nem alakítják át. A gyökeres változások később következnek be annak megfelelően, hogy a keresztény kultúrközösségbe is csak aránylag későn lépett be a magyarság s e változások során rendszeren más rétegek mozdulnak meg, mint Nyugaton. A nyugati világnézetek hatásánál tehát kettős ütemű mozgást kell figyelembe vennünk s hatásuk lemérése, megállapítása végett mindég fokozottan kell vizsgálnunk azt a statikus állapotot, amelyben gazdasági és társadalmi életünk van. Ha ugyanis elmulasztjuk figyelembe venni a tényleges állapotokat, akkor tévesen értelmezzük, sőt félreérthetjük az egész fejlődést is. Az ilyen téves értékelésnek tipikus példája az a közhiedelem, hogy Zsigmond a városi rend megalapítója Magyarországon. Valóban igaz, hogy Zsigmond szívesen látta volna, ha a nagybirtokos egyházi és világi főurak ellensúlyczására, annak megakadályozására, hogy ezek őt máskor is elfogathassák, erős polgárságra támaszkodhatik. Ő, aki arról a Nyugatról jött, ahol a nagy birodalmi városok, egy Regensburg vagy Nürnberg, komoly politikai és még jelentősebb gazdasági tényezők voltak s amelyek jelentőségét gyakori európai utazásai alatt is alkalm volt megfigyelni, szeretett volna Magyarországon is ily városokat látni. Meg is kísérelte ezt elérni, még pedig úgy, hogy városi kiváltságokat, a főváros, Buda, szabadságát is, szerfelett könnyen adta kis telepeknek is. Közvéleményünk látva e privilégiumokat, azokból Zsigmond városalapító és város szervező tevékenységét olvasta ki. Pedig ha azt vizsgáljuk, hogy mi lett a jogilag, pergamenen, várossá lett helységekből, azt látjuk, hogy azok egyszerű falvak maradtak, legfeljebb mezővárosokká fejlődtek, vagyis nem sikerült erős polgárságot terem-

teni máról-holnapra. A kudarc oka az, hogy a magyar fejlődés még nem érte el azt a fokot, hogy egy privilégium-áradattal egyszerre polgárság termett volna elő. Nem volt még elég erős az a társadalmi réteg, amely a kiváltságleveleket megkapta, hogy a valóságban is önálló, független rend legyen belőle. De ha nem is keletkezett polgárság, a városi kiváltságok felemelték a jobbágyság egy jelentős részét. Ezt hozzájuttatták az önkormányzatához, a szabad bíróválasztáshoz, ami — kapcsolatban Zsigmond előbb említett, szabadköltözést biztosító rendelkezésével — azt bizonyítja, hogy Zsigmond akarata ellenére a jobbágyságnak lett nagy jötevője. Nyilvánvaló, hogy a magyar fejlődés lassúbb menete eredményezhette csak, hogy a reformok előnyét más társadalmi réteg élvezze és nem az, amelynek szánva voltak, de az is kétségtelen, hogy az eltolódást csak akkor tudjuk észre venni, ha valóban figyelembe vesszük a tényleges állapotokat. Csak ha ezt meg tesszük, ha minden hazai és nyugati tényezőt figyelembe veszünk, csak akkor tudjuk az egyes magyar korok világnézetét megállapítani és változásai okait kikutatni.

*

Ily vizsgálódások eredményeképpen a magyar történelem a magyar szellem változásainak egyetlen, összefüggő láncolata gyanánt fog feltűnni. S mert a történetés, a változás alanya — Dilthey ember-fogalmát megszükkítve — maga a magyarság, ennek életét minden egyes korszakában egyformán fontosnak fogjuk találni. Nem fogunk tehát racionalista felfogással sötét középkorról beszélni, sem nem fogjuk romantikus egyoldalúsággal tévelygésnek minősíteni a reformáció korát. Ha érezzük, hogy minden kort önmagából kell megértenünk s ha e megértésre törekszünk is, akkor a türelmetlenség nem mondat velünk alapjában hibás értékítéletet. Napjaink politikai és vallási szempontjainak a múlt tanulmányozásába keverésétől pedig annál is inkább óvakodnunk kell, mert ezzel csak a historizmus útját nehezítenők. Nekünk pedig végső feladatunk még sem lehet más, mint a történeti gondolkozás elmélyítése s ezzel annak a proletárvilágnézetnek a visszaszorítása, amely nem küzd kicsinyeskedve egy felekezettel sem, hanem egyszerűen minden vallást végleg meg akar semmisíteni.

Ha egyszer elkészül majd a szellemtörténeti módszerrel a magyar történelem feldolgozása, — nem a mi korunkban, csak a jövő generációk idejében — lehet, hogy nem lesz az teljes mértékben megnyugtató. A relativizmus veszélyei akkor fognak majd igazán szembetűnni, ha az átlagember ily munkából arra fog döbbsenni, hogy világnézeti kételyei esetén a történelem nem mutat neki irányt. Az ilyen embert ugyanis zavarja az, ha minden korszak egyaránt értékesnek, egyaránt önállónak és egyaránt érthetőnek tűnik fel előtte. Jobban megnyugtató az, ha vallása parancsainak megfelelően bizonyos korszakokban sülyedést, másokban pedig az igazsághoz való visszatérést, emelkedést lát. Ha minden világnézet önmagából kiteljesedőnek látszik s ha minden világnézet-változás megmagyarázható a különböző szellemi, szociális és ökonomikus okokból, akkor a történelem nem lesz többé mindenkinek számára támasz az életben. A korszakoknak ez a relativ értékelése évtizedünk legkiválóbb szellemtörténészét, Troeltsch-öt is kínzó tépelődéssel marcangolta. A kivezető utat még ő sem látta. Addigra azonban, míg a magyar történelemnek ily, jelzett szempontú feldolgozása elkészül, hosszú generációk életmunkája fog abba beletemetődni, s addigra éppen a kutató- és gondolkozó sereg vállvetett munkája eredményeképpen bizonyára ki fog bontakozni a történés misztikus rengetegéből az a megnyugtató tanulság, amely a jövő korszak lelki kételyeit eloszlathatja s amelynek megtalálásáért egymagában is érdemes a történelmet tanulmányozni.

(Szeged.)

Mályusz Elemér.